

MARIA JAKO IMIĘ ZAKONNE

Słowa tematyczne: antropimia, imiona, imiona zakonne, imię Maria, teolingwistyka, mariologia

1. MIEJSCE IMION ZAKONNYCH W ANTROPONIMII RELIGIJNEJ

Zakonnice stanowią specyficzną, zupełnie wyjątkową na tle innych, grupę społeczną. Już samo wejście do tej społeczności — obrzęd obłóczyn na początku nowicjatu¹ — ma swój rytuał, któremu towarzyszy wiele symbolicznych gestów: zapalona świeca podawana kapłanowi, przyjęcie szat zakonnych, leżenie krzyżem i — co interesuje nas najbardziej w kontekście tematu artykułu — przyjęcie nowego imienia (por. Borkowska, 1996, s. 26–32)². Warto już na wstępie podkreślić, że tak jak imiona świeckie stanowią „część tradycji prawno-obyczajowej każdego społeczeństwa”, tak imiona zakonne są również swoistym skarbem kultury³, zwłaszcza duchowej (choć nie tylko). Odzwierciedlają także system wartości i wszelkie zmiany zachodzące w mentalności członków społeczności (por. Malec, 2001, s. 7).

¹ Obecnie nowicjat poprzedzony jest wstępnym okresem przebywania w zakonie, tzw. postulatem, który najczęściej trwa około roku; kiedyś, np. w XVII w., postulatu nie znano, nowicjat zaś był początkiem życia zakonnego, ale — jak wskazują badacze — kandydatka i tak musiała około pół roku czekać na przyjęcie do nowicjatu, mieszkając jako gość poza klauzurą (por. Borkowska, 1996, s. 26). Trzeba też podkreślić, że obłóczyny to nie śluby, z którymi są błędnie utożsamiane w niektórych tekstach (np. Bystron, 1938, s. 51), a siostry otrzymują imię przed pierwszymi ślubami.

² W XVII w. obłóczyny jeszcze bardziej odwoływały się do symboliki weselnej, łącznie z takimi zwyczajami, jak budzenie panny młodej muzyką w dniu ślubu (tak budzono zakonnice w dniu obłóczyn). „Zwyczaj stylizowania liturgii obłóczyn na wzór ślubnej przetrwał aż do naszych czasów, zmiotła go dopiero niedawna reforma po Vaticanum II” (Borkowska, 1996, s. 31).

³ M. Derwich zauważa: „[...] kultura odgrywała i odgrywa w życiu klasztornym zawsze dużą rolę, a środowiska monastyczne odznaczały się aktywnością kulturalną zależną od konkretnego czasu i miejsca, reguły i zwyczajów, składów konwentu i indywidualności opata” (Derwich, 1995, s. 17).

Zmiana imienia w zakonie jest zwyczajem średniowiecznym, który przyjmował się dość wolno, „nawet w późnym średniowieczu wiele zakonów nie знаło go zupełnie” (Borkowska, 1996, s. 31). Początkowo powody zmiany imienia były najprawdopodobniej prozaiczne — jak wskazuje M. Borkowska, po pierwsze, nadawano nowe imiona, by uniknąć zamieszania spowodowanego powtarzaniem się imion zakonnic (np. w jednym domu zakonnym było jednocześnie aż dziewięć Barbar); po drugie, „imię zakonne powinno w zasadzie dawać zakownicy nowego patrona, a z nim pewien program życiowy” (Borkowska, 1996, s. 31). Z czasem rytuał zmiany imienia coraz bardziej osadzano w duchowości biblijnej, wskazując na symbolikę tego aktu (por. Sochacka, 2003, s. 246; Zmuda, 2012) i na to, że „człowiek inaczej nazywany jest istotnie innym człowiekiem” (Malec, 2005, s. 277; por. też Bystron, 1938, s. 52; STB, 1990, s. 322–323). Obecnie motywacja imion nadawanych w zakonach jest przede wszystkim religijno-symboliczna. Nowe imię to nowy patron, który ma wyznaczać sposób życia, przeżywania wiary, działalność w Kościele i w świecie.

Pisząc o imionach sióstr zakonnych, termin *imię zakonne* rozumiem jako indywidualną nazwę własną osobową nadaną⁴ przez władze zakonne osobie wstępującej do nowicjatu (bez porozumienia z osobą nominowaną lub po uzgodnieniu z nią). Nowa nazwa miała identyfikować oraz podkreślać duchowość, a także stanowić symbol rozpoczęcia nowego życia. Od momentu nadania imię zakonne reprezentuje osobę przez całe życie (wyjąwszy akty o charakterze administracyjno-prawnym, w których obowiązuje identyfikacja „świeckim” imieniem, nadanym na chrzcie, i nazwiskiem) i stanowi znak, z którym dana osoba się utożsamia w szczególny sposób⁵.

Imię w zakonie — oprócz funkcji nominatywnej i identyfikującej — pełni przede wszystkim funkcję symboliczną. M. Malec (2004, s. 49) uznaje tę funkcję za najbardziej swoistą dla kategorii imion osobowych. Już w starożytnej kulturze semickiej, w której kręgu powstała znaczna część najważniejszej dla wspólnot zakonnych księgi — Biblii, wierzono, że „imię oznacza istotę rzeczy czy osoby, i wierzono, że to, co nie ma imienia, w ogóle nie istnieje” (Klawek, 1961, s. 403). Ł. M. Szewczyk pisze:

Imię w rozumieniu starożytnych nie tylko wyodrębnia człowieka, lecz także charakteryzuje, stanowi istotną część jego osobowości. Imię odpowiada istocie człowieka lub jego przymiotom (Szewczyk, 1990, s. 25).

⁴ Imię nadawane jest zawsze przy obłóczynach, po II Soborze Watykańskim zmieniła się tylko forma wyboru tego imienia. Wcześniej władze zakonne same je wybierały, obecnie kandydatka na siostrę lub kandydat na brata w większości zakonów może wyboru dokonać samodzielnie.

⁵ Definicję tę sprecyzowałam w artykule „Imię zakonne — znakiem religijności i tożsamości” (w druku).

Do takiego rozumienia znaczenia nazwy własnej osobowej odwołuje się w pewnym sensie rytuał zmiany imienia w zakonach. S. Sochacka podkreśla także funkcję impresywną imion zakonnych: „nazywają, aby oddziaływać, wspierać procesy przemiany, dowartościowywać człowieka” (Sochacka, 2003, s. 246).

Imiona zakonne, obok specyficznych funkcji, mają także charakterystyczne dla swojej kategorii cechy. Jako cechą imiennictwa zakonnego należy wskazać — w odróżnieniu od imiennictwa świeckiego — brak funkcji emocjonalnej, brak możliwości wyrażania emocji przez stosowanie derywacji hipokorystycznej, w zakonach bowiem w ogóle nie stosuje się zdrobnień ani innych form pochodnych imienia⁶. Od połowy XVII w. ma całkowitą wyłączność uroczysta forma pełna imienia⁷.

Inną cechą odróżniającą nazewnictwo zakonne od świeckiego⁸ jest także stała motywacja religijna (zmieniają się jedynie w obrębie tej motywacji czynniki, które wpływają na wybór konkretnej jednostki, np. poszerza się zasób imion świętych albo jakieś imię zyskuje popularność w danym domu zakonnym)⁹; a co za tym idzie — zanurzenie tych imion w onomastyce biblijnej (por. Szewczyk, 2000, s. 441) oraz w dziejach i teologii Kościoła.

2. WYJĄTKOWOŚĆ IMIENIA — WYJĄTKOWOŚĆ PATRONA

Imię w zakonach jest nadawane przede wszystkim ze względu na patrona (motywacja religijna). Imię *Maria* jest wyjątkowe, tak jak — zgodnie z wiarą chrześcijańską — wyjątkowa jest patronka tego imienia. Nosiła je bowiem matka Jezusa

⁶ Obecnie siostry nawet w czasie rekreacji nie zwracają się do siebie np. *Kasiu* czy *siostrze Kasiu*, zawsze używają formy podstawowej imienia: *siostrze Katarzyno* lub po prostu *siostrze*.

⁷ Do połowy XVII w. było inaczej, ale tylko w wypadku, gdy używano w zakonach imion chrześcijańskich. M. Borkowska pisze: „Gdy używano imion, wiele z nich do połowy XVII wieku zjawia się niemal stale w formie spieszczonej: Elżbieta to zawsze Halszka, Magdalena to Magdusia, Katarzyna to Kachna. Później ten wdzięczny zwyczaj zanikł na korzyść uroczystej formy pełnej” (Borkowska, 1996, s. 32).

⁸ D. Kopertowska: „Motywy wyboru nie są czymś stałym, również w imiennictwie osobowym podlegają one zmianom. Są to zmiany dość powolne, a wywołujące je czynniki — różne: od drobnych, lokalnych o mniejszym lub większym zasięgu do ogólnonarodowych czy nawet ponadnarodowych, międzynarodowych” (Kopertowska 1994, s. 22).

⁹ Jak wykazują badania, w nazewnictwie świeckim już od dłuższego czasu dominują motywy estetyczne (por. np. Borek, 1978), religijne zaś, jeśli w ogóle występują, są marginalne (por. Umińska-Tytoń, 2003). E. Umińska-Tytoń zaznacza także, że często, nawet jeśli pojawia się motywacja religijna, jest ona sekundarna: „w niektórych wypowiedziach widoczna jest próba dopasowania religijnej motywacji do wyboru dokonanego, jak większość, z pobudek czysto estetycznych” (Umińska-Tytoń, 2003, s. 136).

Chrystusa (w Biblii czytamy: „posłał Bóg anioła Gabriela [...] do dziewicy [...]”; a dziewicy było na imię Maryja” — Łk 1,26–27).

Przez wieki próbowano wyjaśnić pochodzenie imienia, które nosiła Matka Zbawiciela; znanych jest ponad 80 etymologii¹⁰. Najbardziej rozpowszechniona jest ta, którą podają m.in. H. Fros i F. Sowa, a która łączy to imię z akadyskim *mariām* ‘napawa radością’ (Fros, Sowa, 2000, t. 4, k. 104). Do tej etymologii odwołują się także J. Grzenia (2006, s. 230; por. także Rospond, 1976, s. 171) oraz bibliści (por. Klawek, 1948). Najczęściej wywodzi się to imię od hebr. *marah* ‘być przekornym’ albo *mara* ‘być tłustym’, co na Wschodzie miało być synonimem piękna, wspaniałości. Wszystkie te etymologie budzą jednak wątpliwości¹¹.

Do polszczyzny imię to zostało przejęte w formie łacińskiej *Maria*. Jak wiadomo, przez długi czas używanie go objęte było tabu religijnym¹² (czy sakralnym¹³) — ze względu na szczególne nabożeństwo i cześć, jakimi darzono Matkę Chrystusa, nie nadawano nowo narodzonym dziewczynkom jej imienia, a nawet uważano to za brak szacunku, obrazę Boga, świętokradztwo (por. Bystron, 1938, s. 77; Kopaliński, 1985, s. 654). Ten zakaz religijny wynikał, po pierwsze, z przeświadczenia, że „błuzniercze sięgnięcie po to imię wywoła nieszczęście”. Z drugiej zaś strony, w Polsce rozwinął się szczególny kult Matki Bożej, a „bezpośredniość kultowa kontrastuje z szacunkiem dla imienia Maryi” (zob. Szewczyk, 1990, s. 27–28).

Kult Matki Bożej w Polsce i w Kościele katolickim widoczny jest zarówno w obfitości licznych świąt ku jej czci (i w połączonym z tym nadawaniem nowych tytułów), jak i w częstym nadawaniu jej imienia budowanym świątyniom, w powstających modlitwach, w sztuce (zarówno ludowej, jak i wysokiej), zwłaszcza przez tworzenie licznych wizerunków oraz utworów poetyckich¹⁴ (por. Szewczyk, 1990).

W zakoniu wyjątkowość Maryi jako patronki ujawnia przede wszystkim jej szczególne miejsce w historii zbawienia, a także podkreślane w teologii i kul-

¹⁰ Wiele z nich nie ma podstaw naukowych, zwłaszcza te, które powstały w okresie patrystycznym i były oparte najczęściej na podobieństwie brzmieniowym (Orygenes, św. Hieronim; por. Szewczyk, 1990, s. 26). Szczegółowo problemem etymologii imienia *Maria* zajął się A. Klawek w artykule „Etymologia imienia Maria” (Klawek, 1948).

¹¹ Omówił je w większości A. Klawek (1948); por. też Szewczyk, 1990.

¹² W źródłach z XII w. pojawiają się zapisy: *Maria*, *Marusza*, *Masza*, *Maszka*, ale pochodzą one z Rusi Czerwonej, gdzie prawosławni używali tego imienia. W rdzennej Polsce stosowano formy pochodne, takie jak: *Marianna*, *Maryna* (imię *Maryna* mogło być także żeńskim odpowiednikiem męskiego *Maryn*: zob. Fros, Sowa, 2000, t. 4, k. 212) itp., w formie spolszczonej: *Marzana* (Fros, Sowa, 2000, t. 4, k. 104). Zmianę przyniósł dopiero koniec XVIII w.; wcześniej, w XVI w., zaczęli używać tego imienia protestanci (Szewczyk, 1990, s. 28).

¹³ Ten termin stosuje A. Krawczyk-Tyrpa (2004, s. 84).

¹⁴ Istnieje nawet termin *liryka maryjna*.

cie wybraństwo i zgodę na wolę Bożą, czyli dwa elementy, które musi również uwewnętrznić każda kobieta obierająca zakonną drogę życia.

3. ANALIZA MATERIAŁU IMIENNICZEGO

Gromadzę materiały do monografii na temat imion zakonnych i udało mi się już zebrać prawie pełny korpus imion polskich zakonnice¹⁵, co umożliwi prezentację w miarę pełnego obrazu funkcjonowania imienia *Maria* i imion pochodnych w zakonach.

Podczas ekscerpcji imion uwzględnione zostały spisy siostr z następujących zakonów¹⁶:

- augustianki z Krakowa (AugKrk);
- benedyktynki „łacińskie” ze Lwowa (BenŁLwów);
- benedyktynki ormiańskie ze Lwowa (BenOLwów);
- benedyktynki sakramentki z Warszawy (BenSakrWwa), ze Lwowa (BenSakrLwów);
- benedyktynki z Drohiczyna (BenDroh), z Łomży (BenŁomża), z Radomia (BenRadom), ze Staniątek (BenStan), z Kowna (BenKowno), z Kroży (BenKroże), z Mińska (BenMińsk), z Nieświeża (BenNieśwież), ze Smoleńska (BenSmol), z Wilna (BenWilno);
- bernardynki z Kalisza (BernKal), z Poznania (BernPoz), z Warty (BernWarta), z Wielunia (BernWieluń), z Łowicza (BernŁowicz), z Przasnysza (BernPzas), z Warszawy (BernWwa), z Drzewicy (BernDrzew), z Krakowa (BernKrk), z Lublina (BernLub), z Brześcia Litewskiego (BernBL), z Grodna (BernGrodno), z Kowna (BernKowno), z Mińska (BernMińsk), ze Słonima (BernSłomim), z Wilna (BernWilno), ze Lwowa (BernLwów), z Zakliczyna (BernZakl), z Łomży (BenŁom);
- cysterki z Ołoboka (CysOł), z Owińska (CysOw), z Kimbarówki (CysKimb);
- dominikanki obserwantki z Góry Kalwarii (DomObGK);

¹⁵ Zawdzięczam to również życzliwości s. M. Borkowskiej i udostępnieniu przez nią zgromadzonej bazy zakonnic polskich. W badaniach uwzględniam tylko imiona, które są w zakonie zmieniane, nie uwzględniam imion chrzestnych, które stają się zakonnymi.

¹⁶ W artykule będę posługiwać się potocznymi, skróconymi nazwami wskazanych zgromadzeń (a nie nazwami oficjalnymi), czyli: augustianki, karmelitanki, koletki (językoznawczym opisem tych nazw zajęła się Beata Warzecha w artykule „Nazwy nieoficjalne żeńskich zgromadzeń zakonnych i ich członkiń w Polsce” (Język Polski, XCIII, 2013, s. 196–205); taka forma pozwoli nie rozbudowywać zanedo tej części tekstu. W nawiasach podaję skróty, które będą stosowane w dalszej części artykułu.

- dominikanki tercjarki z Płocka (DomTercPlock), z Krakowa (DomTercKrk); dominikanki mniszki ze Lwowa (DomMnLwów);
- dominikanki z Poznania (DomPoz), z Piotrkowa (DomPiotr), z Sochaczewa (DomSoch), z Krakowa (DomKrk), z Nowogródka (DomNow), z Bełża (DomBełz), z Przemyśla (DomPrzem);
- jozafatki z Białej Podlaskiej (JozBP);
- kapucynki z Kęt (KapKęty); franciszkanki ze Lwowa (FrLwów); bazylianki ze Słowity (BazSłow);
- karmelitanki bose z Poznania (KarmPoz), z Warszawy (KarmWwa), z Krakowa (KarmKrk), z Lublina (KarmLub), z Wilna (KarmWilno), ze Lwowa (KarmLwów), z Przemyśla (KarmPrzem);
- karmelitanki dawnej obserwacji z Dubna (KarmDODub);
- katarzynki z Braniewa, Lidzbarka, Ornety i Reszla (Kat) oraz imiona mniszek obrządku wschodniego (OW);
- klaryski z Gniezna (KlGn), z Kalisza (KlKal), ze Śremu (KlŚrem), z Bydgoszczy (KlByd), z Chęcina (KlChęc), ze Starego Sącza (KlSS), z Zamościa (KlZamość);
- norbertanki z Bolesławca (NorBol), z Łęczycy (NorŁęcz), ze Strzelna (NorStrz), z Płocka (NorPlock);
- prezentki z Krakowa (PrezKrk); katarzynki z Kroków (KatKroki);
- wizytki z Warszawy (WizWwa), z Krakowa (WizKrk), z Lublina (WizLub), z Wilna (WizWilno).

Imię *Maria* wystąpiło tylko w 19 z 79 domów zakonnych i tylko w pięciu zakonach zostało licznie poświadczane: u karmelitanek, wizytek, benedyktynek sakramentek, franciszkanek oraz dominikanek. Wydaje się jednak, że występowanie tego imienia w tych zakonach powinno być rozpatrywane oddzielnie, ponieważ pełni ono tam inną funkcję niż w pozostałych. Przede wszystkim nie służy do identyfikacji danej siostry, ponieważ niemal wszystkie (lub większość z nich) otrzymują to imię; dlatego też nie wyznacza ono indywidualnego programu życiowego, ale wskazuje jakby linię duchową całego zgromadzenia (cechą różnicującą indywidualnie jest wówczas imię, które zostaje nadane obok imienia *Maria*).

I tak u wizytek imię *Maria* występuje jako pierwsze imię każdej siostry i dopiero drugie jest imieniem właściwym, identyfikującym, używanym na co dzień; podobnie jest u franciszkanek¹⁷ — jest to pierwsze imię z dwóch, a od mniej więcej połowy XIX w. siostry do tych dwóch imion otrzymują tak-

¹⁷ Ł. M. Szewczyk pisze: „[...] duchowość maryjną franciszkanek najbardziej podkreśla imię *Maria*, które otrzymuje każda nowicjuszka, oprócz imienia zakonnego; poprzedza ono imię zakonne” (Szewczyk, 2000, s. 443), wydaje się jednak, że owo imię *Maria* również należy uznać za imię zakonne, ale pełni ono inne funkcje.

że predykat¹⁸; u benedyktynek sakramentek jest to z reguły pierwsze z dwóch imion, ale elementem stałym jest tu także predykat, który niekiedy przejmuje funkcję identyfikującą, i wówczas występuje tylko imię *Maria* i predykat (taka nominacja wystąpiła aż 82 razy); u karmelitanek bosych imię to także z reguły nie służy do identyfikacji, choć nie ma swojej stałej pozycji (występuje jako pierwsze, drugie lub trzecie); u dominek jest to zawsze drugie imię.

Jako pierwsze i jedyne imię zakonne w pozostałych klasztorach imię *Maria* wystąpiło tylko 13 razy¹⁹, 11 razy pojawiło się natomiast jako imię pierwsze z dwóch lub jako drugie. Znacznie częściej i niemal w każdym zakonie, w którym dokonywano zmiany imienia, występuje imię *Marianna*²⁰ — aż 134 razy. Wyraźnie widać frekwencyjną dominację tego imienia — wśród imion motywowanych imieniem Matki Bożej — w wiekach XVII (51 ×)²¹ i XVIII (69 ×), a więc w czasie, gdy imię to zastępowało imię *Maria* także w nazewnictwie świeckim. W XIX w. raz pojawiło się imię *Mariana* (Kat) — nie wiadomo, czy jest to inna forma imienia *Marianna*, któremu patronuje Matka Boża (utworzona być może dla odróżnienia od *Marianny*, w tym samym bowiem czasie w zakonie była siostra o tym imieniu), czy patronuje mu któryś z czczonych w Kościele *Marianów*²²; pierwsze wytłumaczenie wydaje się jednak bardziej prawdopodobne. Wśród imion zakonnych można znaleźć także rzadkie imię *Maryna*, występujące w zasadzie jedynie w XVII w.²³ (8 na 10 wystąpień miało miejsce właśnie w tym czasie). Imieniem typowo zakonnym, niewystępującym w imiennictwie świeckim, a motywowanym osobą Maryi, matki Jezusa, jest: *Mariancilla* — compositum utworzone od imienia *Maria* i łacińskiego apelatywu *ancilla* ‘niewolnica, służebnica’ (wystąpiło 2 ×). *Ancilla* w zakonie stanowi także samodzielne imię motywowane postacią Matki Bożej (6 × w zebranych korpusie). Imię to — można powiedzieć — swoją genezę zawdzięcza tekstowi biblijnemu, zgodnie bowiem z przekazem Wulgaty Maryja Panna tak nazwała siebie podczas Zwiastowania: „Ecce ego ancilla²⁴ Domini” (Łk 1,38). Kolejne

¹⁸ Termin ten zostanie objaśniony w dalszej części artykułu.

¹⁹ KlChęc, OW, SzarWilno, BernBrześć, PrezKrk, BenOLwów, Kat, BernDrzew, DomPiotr.

²⁰ „Imię żeńskie znaczące ‘maryjna; służka Marii’, nie zaś Maria + Anna” (Kopaliński, 1985, s. 658).

²¹ Warto zaznaczyć, że zgodnie z wynikami badań E. Rudnickiej-Firy w XVII w. w Krakowie imię *Marianna* nie znalazło się nawet w pierwszej dziesiątce najpopularniejszych (dopiero 18.), podczas gdy już w XVIII w. jest na pierwszym miejscu (Rudnicka-Fira, 2007, s. 481).

²² H. Fros i F. Sowa wymieniają cztery postaci Kościoła o tym imieniu: *Mariusz* męczennik, lektor z III w., który zginął w czasie prześladowań za Waleriana; *Marian* z Auxere z V w.; *Marian* z Évaux, pustelnik z VI w., oraz *Marian* Szkot z XI w.

²³ Być może ze względu na „wiejskie” konotacje (por. Kopaliński, 1985, s. 664).

²⁴ *Ancilla* odpowiada tu greckiemu δοῦλος ‘służka, niewolnica’.

imię typowo zakonne to dwukrotnie poświadczona *Mariofila*, imię (utworzone na wzór powszechnie znanego imienia *Teofila*) złożone z komponentu *Mari* (temat imienia *Maria*), interfiks -o- oraz komponentu *-fila* (od gr. *filos* ‘przyjaciel’) (por. etymologię imienia *Teofil*: Malec, 1994, s. 331). W XX w. raz wystąpiło imię *Miriam*, które jest de facto zgrecyzowaną formą hebrajskiego *Mirjam* (Fros, Sowa, 2000, t. 4, k. 103). A. Klawek podaje, że „w języku hebrajskim ma imię Maria według tekstu masoreckiego brzmienie *mirjam*” (Klawek, 1948, s. 177) i choć uważa się dziś za fakt naukowy, że imię to w starożytnym języku hebrajskim wymawiano [marjam], a nie [miriam], to jednak postać pochodząca od masoretów utrwaliła się w mentalności jako hebrajski wariant imienia *Maria*²⁵.

Tabela 1. Imię *Maria* i jego warianty jako imiona zakonne w XVII–XX w.

Wiek	<i>Maria</i>	<i>Marianna</i>	<i>Mariana</i>	<i>Maryna</i>	<i>Mariancilla</i>	<i>Mariofila</i>	<i>Miriam</i>
XVII	1 (85)*	51	0	8	3	0	0
XVIII	4 (172)	69	0	1	1	2	0
XIX	36 (154)	9	1	0	0	0	0
XX	37 (78)	0	0	0	0	0	1
Łącznie	78 (489)	134	1	9	4	2	1

* W nawiasach podane są dane statystyczne dotyczące użycia imienia *Maria* niepełniającego funkcji identyfikującej zakonnice.

Oprócz wspomnianego imienia *Ancilla* w XIX i XX w. zaczęto nadawać siostronom zakonnym także imiona motywowane osobą NMP. Wszystkie odsyłają do jej tytułów funkcjonujących w teologii i liturgii. W zebranych materiale są to: *Annuncjata*, *Assumpta*, *Dolores* i *Immaculata*.

Annuncjata — od łac. *annuntiatio* ‘oznajmienie, obwieszczenie, zwiastowanie, prorocstwo’; dosłownie można przetłumaczyć to imię jako *Oznajmiona*, *Zapowiedziana*. W Kościele posługiwano się tym imieniem jako tytułem Matki Bożej, co wzięło się od nazwy święta Zwiastowania Pańskiego — *Annuntiatio Domini* (por. Fros, Sowa, 2000, t. 4, k. 129).

Assumpta — od łac. *assumpta* ‘wzięta do nieba’, imię to znaczy ‘Wniebo-wzięta’. Ten tytuł Matki Boskiej jest związany z — jak piszą H. Fros i F. Sowa — „głównym świętem maryjnym”, znanym od pierwszych wieków chrześcijaństwa²⁶ (Fros, Sowa, 2000, t. 4, k. 129).

²⁵ „Forma *mirjam* pochodzi od masoretów (VII–VIII w. po Chr.), którzy do tekstu spółgłoskowego dodali znaki samogłoskowe według wymowy wśród nich przyjętej” (Klawek, 1948, s. 177).

²⁶ Nie wiadomo dokładnie, od kiedy, na pewno było już znane w V w.

Dolores — imię to odwołuje się do tytułu Matki Boskiej Bolesnej (od łac. *dolor* ‘ból, cierpienie’), do której nabożeństwo znane było już w „chrześcijańskiej starożytności” (Fros, Sowa, 2000, t. 4, k. 131).

Immaculata — imię to występuje zarówno w wariantach *Immaculata*, jak i *Immakulata*; po łacinie znaczy dosłownie ‘niepokalana’ i nawiązuje do teologicznej prawdy uznawanej w Kościele i czczonej od około VIII w. (por. Fros, Sowa, 2000, t. 4, k. 141; zob. też Wojtkowski, 1958). Nic jednak dziwnego, że *Immaculata* jako imię zakonne pojawia się dopiero w drugiej połowie XIX w., w 1854 r. uznano bowiem w Kościele dogmat o niepokalanym poczęciu NMP.

Tabela 2. Imiona zakonne od teologicznych i liturgicznych określeń NMP w XVII–XX w.

Wiek	<i>Ancilla</i>	<i>Annuncjata</i>	<i>Immaculata</i>	<i>Assumpta</i>	<i>Dolores</i>
XVII	3	0	0	0	0
XVIII	3	0	0	0	0
XIX	0	0	2	1	0
XX	0	2	2	1	2
Razem	6	2	4	2	2

W przypadku użycia w zakonie imienia *Maria* z zamysłem nadania innego patrona niż NMP funkcjonuje zasada uzupełniania tej informacji przez imię dwuczłonowe, składające się z imienia *Maria* i nazwiska lub przydomka charakteryzującego patrona. W zgromadzonym materiale wystąpiły trzy takie imiona.

Maria Egipcjanka (5 ×, XVII i XVIII w. — DomKrk, KICheć) — żyła ok. 344–421; wspominają o niej ojcowie Kościoła, m.in. św. Cyryl Jerozolimski; według przekazów prowadziła grzeszne życie, ale podczas pobytu w Jerozolimie przeżyła nawrócenie, stała się tematem licznych dzieł malarskich, szczególnie w okresie średniowiecza i renesansu (zob. Bauer, Leszkiewicz, 2003, s. 42).

Maria Pia (2 ×, XIX w. — WizKrk, FrLwów) — imieniu temu patronuje bł. Maria Pia Mastena (1881–1951), od 1901 r. zakonnica Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia z Werony (imię zakonne Passitea od Dzieciątka Jezus), od 1927 r. za zgodą władz kościelnych zakonnica klasztoru cysterek, założycielka Instytutu Sióstr Świętego Oblicza²⁷.

Maria Goretti (1 ×, XX w. — AugKrk) — dwunastoletnia męczennica, która zginęła w obronie swej czystości, kanonizowana w połowie XX w. (zob. Bauer, Leszkiewicz, 2003, s. 51).

²⁷ Informacje podaję za: www.opoka.org.pl/biblioteka/T/TS/swieci/b_maria_pia_mastena.html (dostęp: 29 VII 2014).

Maria jako człon predykatu

W niektórych zgromadzeniach część imienia zakonnego stanowi predykat (niekiedy można się spotkać z określeniem *tytułacja*), który występuje zaraz po imieniu i stanowi jego integralny, teologicznie znaczący element (np.: Urszula Bilhilda *od św. Jana Chrzciciela*, Teresa Helena *od Ducha Świętego*)²⁸. Zwyczaj ten jest charakterystyczny zwłaszcza dla zakonów karmelitańskich — we wszystkich konwentach karmelitanek bosych występuje po imieniu predykat. W badanym materiale predykaty wystąpiły także w innych zakonach: benedyktynek sakramentek (BenWwa, BenLwów); franciszkanek (FrLwów, FrKęty); dominikanek (DomKrk).

Predykat ów można traktować jako pewnego rodzaju tytuł, znak czy herb. Jest on więc swoistym programem — tajemnicą wiary lub symbolem pobożności, które danej zakonnicy są szczególnie bliskie lub które ma ona w sobie rozwijać (Wieczorek, 2010, s. 278).

Według sióstr karmelitanek predykat wyraża „powołanie w powołaniu”, „życie w kręgu danej duchowości”; przywiązują one do niego duże znaczenie²⁹. M. Borkowska podkreśla, że predykat u karmelitanek miał zastępować nazwisko, u benedyktynek sakramentek miał natomiast charakter raczej prywatny:

I tak karmelitanki bose nie tylko zmieniały imię, ale także zastępowały nazwisko tzw. predykatem, nawiązującym do jakiejś tajemnicy wiary lub do imienia jakiegoś świętego, np. Barbara od Najświętszego Sakramentu [...]. Było to jakby przejście z rodziny ziemskiej do niebieskiej. W krajach romańskich zresztą, z których pochodzi ten zwyczaj, granica między imieniem a predykatem jest płynna, toteż siostra — na przykład — Julienne de Saint-Pierre może się zjawiać w aktach także jako *Soeur Saint-Pierre*; polszczyzna wyczulona na rodzaj gramatyczny oczywiście tego nie stosuje (Borkowska, 1996, s. 31).

Termin *predykat* jest znany i stosowany w zakonach na oznaczenie tej części imienia, która ma jakby zastąpić nazwisko lub dopełnić treściowo imię (np. Maria *od Najświętszego Sakramentu*), funkcjonuje on także w językoznawstwie³⁰ (pojawia się w większości artykułów traktujących o imionach zakonnych; por. np. Sochacka 2003) i dlatego wydaje się, że warto pozostawić go na oznaczenie tej części imienia zakonnego również w naukowym dyskursie onomastycznym. S. Sochacka słusznie zauważa, że „predykaty [dodawane do imion

²⁸ Pisałam szerzej o tym w artykułach z lat 2010 i 2011, traktujących o imionach karmelitańskich (Wieczorek, 2010, 2011).

²⁹ Zwłaszcza obecnie, kiedy — po II Soborze Watykańskim — można sobie samemu wybrać dany znak, czynią to, niezwykle się angażując emocjonalnie w poszukiwanie własnej „misji”.

³⁰ Predykat to termin funkcjonujący w semantyce jako „wyrażenie opisujące cechę przedmiotu lub relację między przedmiotami” (Słownik języka polskiego, <http://sjp.pl/predykat> (dostęp: 18 II 2014)).

w zakonach — E. Z.] w rozumieniu językoznawczym to dodatkowe określenia pełniące funkcję deskrypcji jednostkowych” (Sochacka, 2003, s. 247).

W badanym materiale wielokrotnie jako część predykatu wystąpiło imię *Maria*.

U karmelitanek bosych w predykatkach wskazujących na Matkę Bożą jako na obiekt szczególnej czci najczęściej występuje imię *Maria* w ustabilizowanym zwrocie *Najświętsza Maria Panna*³¹, zapisywanym skrótem *NMP*³². Rzadko jednak wyrażenie to wypełnia całą treść predykatu, tylko trzykrotnie na 115 użyciach wystąpił zwrot *NMP* bez określeń dodatkowych, np. siostra Benedykta *od NMP*. Zwykle predykaty wskazują na jakieś wydarzenia z życia Matki Boskiej — u karmelitanek brzmią one następująco: *od Wniebowzięcia, Narodzenia, Oczyszczenia, Nawiedzenia, Pocieszenia, Oczekiwania, Zaślubin/Zaślubienia, Opieki, Niepokalanego Poczęcia, Ofiarowania, Zwiastowania* i dopiero po określeniu wydarzenia występuje skrót *NMP*. Kilkakrotnie owo określenie dodatkowe wystąpiło po skrócie *NMP*; działo się tak wówczas, gdy odnosiło się do wydarzenia z życia Kościoła z udziałem Matki Boskiej (a nie do jej ziemskiego życia), które zaowocowało nadaniem *NMP* tytułu do dziś funkcjonującego w Kościele, np.: *od NMP Śnieżnej* (2 ×), *NMP Różańcowej* (2 ×), *NMP z Góry Karmel/Karmelu* (11 ×).

O wiele rzadziej (13 ×) jako predykat u karmelitanek występuje łaciński wariant imienia *Maria*, nigdy w izolacji, zawsze w zestawieniu, np.: *a Iesu Maria* (9 ×) lub *a Iesu Maria Joseph* (2 ×).

Najmniej wystąpień posiada polski wariant *Maryja* (8 ×), który również za każdym razem jest komponentem jakiegoś wyrażenia, np.: *od Niepokalanego Serca Maryi, od Imienia Maryi, od Jezusa i Maryi, od Jezusa — Maryi — Józefa*.

O wiele rzadziej predykaty z imieniem *Maria* występują u benedyktynek sakramentek (tylko 6 ×). Może powodem jest to, że wszystkie siostry jako pierwsze otrzymują właśnie imię *Maria*, nie ma więc potrzeby odwoływania się ponownie do tej samej patronki. We wszystkich tych użyciach wystąpił zwrot *NMP*, poprzedzony określeniem dodatkowym (*Ofiarowania, Niepokalanego Poczęcia, Wniebowzięcia* lub *Zwiastowania*).

Również u dominek, które przyjmują predykaty dopiero od przełomu XIX i XX w., i to niezbyt konsekwentnie, występuje tylko kilka konstrukcji z imieniem *Maria* (5 ×). Imienia tego użyto w formie *NMP* (w wyrażeniach: *od NMP*

³¹ Nazwa ta funkcjonuje we wszystkich nazwach świąt i w tekstach liturgicznych, por. np. Mszał Rzymski z 1986 r.

³² Wyrażenie to, będące teologicznym tytułem, jest w polszczyźnie trójczłonowym zestawieniem, „tak stałym, że powstał z niego skrót *NMP*” (Kucała, 1988, s. 139), siostry w mowie używają nazwy pełnej lub skróconej do dwóch członów: *Najświętsza Panna*, w piśmie natomiast — stałego skrótu *NMP*.

Nieustającej Pomocy, Wniebowzięcia NMPanny, NMPanny Śnieżnej, NMPanny Różańcowej); raz pojawiło się też pełne imię *Maryja* (*od Serca Maryi*).

W spisie imion franciszkanek na 22 predykaty z imieniem *Maria* w dwóch występuje wariant *Maryja* w wyrażeniu *od Niepokalanego Serca Maryi*; w pozostałych użyto wyrażenia *NMP* (zawsze z określeniem dodatkowym występującym w prepozycji: *od Niepokalanego Poczęcia, Siedmiu Boleści, Ofiarowania, Zwiastowania, Nawiedzenia, Wniebowzięcia, Opieki, Czystości*; raz dookreślenie wystąpiło po skrócie *NMP*: *od NMP Wspomożenia Wiernych*).

Warto zauważyć, że jeśli imię Matki Bożej występuje w predykacie, jest zapisywane w formie *Maryja*, czyli z grupą *-yja*, która wyszła z użycia na początku XX w.³³ Nie wiemy, jak brzmiało to imię w skrócie *NMP* (można się jednak domyślać, że podobnie). Jeśli natomiast siostra otrzymywała jako patronkę Matkę Bożą przez nadanie imienia *Maria* jako pierwszego, drugiego lub trzeciego, wówczas przybierało ono formę *Maria*. Prawidłowość ta zauważalna jest już w XVII–XIX w., a przecież norma ortograficzna zalecająca rozróżnienie *Maryja* — jako imienia *NMP* — i *Maria* — jako imienia nadawanego — weszła w użycie dopiero po drugiej wojnie światowej³⁴ (Breza, 1991, s. 6; por. też Szewczyk, 1990, s. 29).

4. PODSUMOWANIE

Funkcjonowanie imienia *Maria* jako żeńskiego imienia zakonnego (występuje ono bowiem także jako męskie imię zakonne³⁵) jest bardzo zróżnicowane i w dużej mierze uzależnione od danego zgromadzenia i jego duchowości. Zakony tzw. maryjne (darzące szczególnym kultem Matkę Bożą), np. zakon karmelitański, mają znacznie więcej poświadczeń, używają też większej liczby wariantów tego imienia niż pozostałe.

³³ Z. Klemensiewicz podkreśla, że redukcja grupy *-yja, -ija* w wyrazach zapożyczonych była procesem długotrwałym, przebiegającym etapami. „Uchwalony w r. 1918 przepis ortograficzny przyjął jednozgłoskową wymowę i niezawodnie przyczynił się do jej spopularyzowania w szerokich rzeszach młodszego pokolenia lat 1918–1939” (Klemensiewicz, 1974, s. 607).

³⁴ „Imię Matki Chrystusa, jak i Polek noszących to imię, pozwoliły przepisy ortograficzne od r. 1936 pisać *Maria* lub *Maryja*. Tę drugą wersję pisowni przyjęto za sugestią władzy kościelnej po ostatniej wojnie dla imienia Matki Bożej [...]. To prawda, że forma *Maryja* jest postacią archaiczną, spotykaną w języku ogólnopolskim jeszcze w XIX w., a dziś gwarową, ale dobrze odróżnia imię Matki Bożej, osoby świętej, od imion zwykłych osób, wprowadza więc opozycję: *nomen sacrum* z jednej strony, a z drugiej *nomen profanum*” (Breza, 1991, s. 6–7).

³⁵ Wśród zgromadzonych przeze mnie 1184 imion zakonników z klasztoru karmelitańskiego imię *Maria* wystąpiło 103 razy jako drugie; jako pierwsze wystąpiło z kolei imię *Marian*, ale tylko osiem razy.

Ujmując diachronicznie nadawanie poszczególnych imion, można powiedzieć, że w zakonie istniało pewnego rodzaju tabu religijne (które — jak wiadomo — funkcjonowało również w nazewnictwie świeckim), związane z nadawaniem imienia *Maria* (choć nie dotyczyło ono w tym samym stopniu wszystkich zakonów); wydaje się jednak, że w zakonach chodziło raczej o oddanie szczególnej czci Matce Bożej niż o lęk przed nadaniem tego imienia (dowodzą tego pojawiające się jednak użycia, w niektórych zakonach nader częste). W XVII i XVIII w. zaznacza się przewaga imienia *Marianna*, a w drugiej połowie XIX w. — tendencja odwrotna: imię *Maria* nadawane jest coraz częściej. Wniosek ten nie dotyczy jednak zakonów, w których imię to przyjmuje niemal każda zakonnica, ale nie służy ono wówczas identyfikacji, a więc nie jest (nad)używane na co dzień — pozostaje swoistym symbolem, znakiem pobożności.

LITERATURA

- Bauer, Z., Leszkiewicz, A. (2003). *Wielka księga świętych*. T. III. Kraków: Wydawnictwo Pinnex.
- Borek, H. (1978). Socjolingwistyczne aspekty imiennictwa. *Onomastica*, XXIII, s. 163–175.
- Borkowska, M. (1996). *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII–XVIII wieku*. Warszawa: PIW.
- Borkowska, M. (2004). *Leksykon zakonnic polskich epoki przedrozbiorowej*. T. I: Polska Zachodnia i Północna. Warszawa: Wyd. DiG.
- Borkowska, M. (2005). *Leksykon zakonnic polskich epoki przedrozbiorowej*. T. II: Polska Centralna i Południowa. Warszawa: Wyd. DiG.
- Borkowska, M. (2008). *Leksykon zakonnic polskich epoki przedrozbiorowej*. T. III: Wielkie Księstwo Litewskie i Ziemia Ruskie Korony Polskiej. Warszawa: Wyd. DiG.
- Breza, E. (1991). *Polszczyzna Ojczyzny i Zdrowaś Maryjo*. *Język Polski*, LXXI, s. 2–9.
- Bystroń, J. (1938). *Księga imion w Polsce używanych*. Warszawa: Towarzystwo Wydawnicze „Rój”.
- Derwich, M. (1995). *Monastycyzm w kulturze Polski średniowiecznej*. Uwagi problemowe. W: A. Pobóg-Lenartowicz, M. Derwich (red.), *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*. Opole: Wyd. Św. Krzyża, s. 17–27.
- Drozd, J. (1983). *Maryja w roku kościelnym*. Kraków: Michalineum.
- Fros, H., Sowa, F. (2000). *Księga imion i świętych*. T. IV. Kraków: WAM.
- Grzenia, J. (2006). *Słownik imion*. Warszawa: PWN.
- Kałeta, Z. (2005a). *Kierunki i metodologia badań*. Terminologia. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne*. Encyklopedia. [Wyd. 2]. Kraków: IJP PAN, s. 45–81.
- Kałeta, Z. (2005b). *Teoria nazw własnych*. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne*. Encyklopedia. [Wyd. 2]. Kraków: IJP PAN, s. 15–36.
- Klawek, A. (1948). *Etymologia imienia Maria*. *Polonia Sacra*, I, z. 2, s. 176–184.
- Klawek, A. (1961). *Onomastyka biblijna*. *Onomastica*, VII, z. 1–2, s. 403–416.
- Klemensiewicz, Z. (1974). *Historia języka polskiego*. Warszawa: PWN.

- Kopaliński, W. (1985). Słownik mitów i tradycji kultury. Warszawa: PIW.
- Kopertowska, D. (1994). Ewolucja motywacji w imiennictwie. *Język Polski*, LXXIV, s. 22–33.
- Krawczyk-Tyrpa, A. (2004). Imiona zakazane i unikane. W: M. Pająkowska-Kęsik, M. Czachorowska (red.), *Nazwy mówią*. Bydgoszcz: Wyd. Akademii Bydgoskiej, s. 80–94.
- Kucała, M. (1988). Od „Bogurodzicy” do „Madonny”. Nazywanie Matki Boskiej w historii polszczyzny. W: M. Karpluk, J. Sambor (red.), *O języku religijnym*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, s. 133–144.
- Léon-Dufour, X. (red.) (1990). Słownik teologii biblijnej. Tłum. i oprac. K. Romaniuk. Poznań: Pallotinum [STB].
- Malec, M. (1994). Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce. Kraków: IJP PAN.
- Malec, M. (1996). O imionach i nazwiskach w Polsce. *Tradycja i współczesność*. Kraków: TMJP.
- Malec, M. (2001). Imię w polskiej antroponimii i kulturze. Kraków: DWN.
- Malec, M. (2004). Nazwy osobowe — ich rodzaje, pochodzenie i funkcje. W: R. Mrózek (red.), *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*. Katowice: Wyd. UŚ.
- Malec, M. (2005). Imiona. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne*. Encyklopedia. [Wyd. 2]. Kraków: IJP PAN.
- Rospond, S. (1976). *Mówią nazwy*. Warszawa: WSiP.
- Rudnicka-Fira, E. (2007). Najpopularniejsze imiona żeńskie w średniopolskich dokumentach krakowskich przejawem trwałości tradycji i kultury. *Prace Filologiczne*, LIII, s. 479–486.
- Sochacka, S. (2003). Imiennictwo żeńskich zgromadzeń zakonnych. W: M. Biolik (red.), *Metodologia badań onomastycznych*. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego, s. 245–254.
- Szewczyk, Ł. M. (1990). Kultowe i kulturowe znaczenie imienia Maria. *Studia Gnesnensia*, IX, s. 25–40.
- Szewczyk, Ł. M. (2000). Kultowe i kulturowe znaczenie imiennictwa wybranych polskich zakonów żeńskich (na przykładzie imion siostr franciszkanek). W: *Inspiracje chrześcijańskie w kulturze Europy. Materiały z konferencji 11–14 maja 1999 r.* Łódź: Archidiecezjalne Wyd. Łódzkie, s. 429–444.
- Umińska-Tytoń, E. (2003). Niektóre kulturowe aspekty imiennictwa polskiego. W: Z. Kaleta (red.), *Nazwy własne a kultura. Polska i inne kraje słowiańskie*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, s. 121–147.
- Wieczorek, E. (2010). Imiona siostr karmelitanek Dzieciątka Jezus z drugiej połowy XX wieku. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica*, V, nr 80.
- Wieczorek, E. (2011). Męskie imiona zakonne jako specyficzna warstwa antroponimii polskiej. W: I. Fijałkowska-Janiak i in. (red.), *Zbliżenie. Literatura — kultura — język — translatoryka*. Gdańsk: Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego.
- Wojtkowski, J. (1958). Wiara w Niepokalane Poczęcie NMP w Polsce w świetle średniowiecznych zabytków liturgicznych. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Zmuda, E. (2012). Nominacje istot duchowych w pismach wybranych mistyków. *Studium teolingwistyczne*. Kraków: Akademia Ignatianum–WAM.
- Zmuda, E. (w druku). Imię zakonne znakiem religijności i tożsamości.

SUMMARY

THE NAME *MARIA* AS A RELIGIOUS NAME

The article touches on the problems of how religious names function in Polish anthroponymy. It includes analysis of how the name *Maria* functions as a religious name. Religious names of 19 Polish women's religious orders, all assigned between the sixteenth and twentieth centuries, were analysed (includes lists of the names of the religious orders in which sisters changed their names, and where the name *Maria*, or other names under the patronage of the Blessed Virgin Mary, were used).

The function of the name *Maria* as a female monastic name largely depends on the given assembly and its spirituality. Looking diachronically at the use of particular names, one can say that even within the orders there was some kind of religious taboo about assigning the name *Maria*, in a way similar to that existing in the laity naming (although it did not concern all orders to the same extent).

Key words: anthroponymy, names, religious names, the name of *Maria*, theolinguistics, mariology